

УДК 338.5:658.15

DOI: <https://doi.org/10.32782/СМІ/2024-9-14>

Гриб Є.С.

аспірант кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Сумський національний аграрний університет

МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ ПРИ ФУНКЦІОНУВАННІ ПІДПРИЄМСТВ АГРАРНОЇ СФЕРИ

Стаття розглядає аспекти ефективності управління ризиками у процесі виконання виробничої діяльності підприємствами аграрної сфери. Визначено особливі характеристики аграрного сектору, які сприяють виникненню ризиків. Надано опис видів ризиків, які є характерними саме для сільськогосподарських підприємств в Україні. Висвітлено, що саме недооцінювання впливу ризиків при формуванні стратегії підприємства та прийнятті управлінських рішень не лише гальмує його розвиток, але також призводить до застою в економічній системі загалом. Побудовано алгоритм: виділено етапи процесу управління ризиками на підприємстві, систематизовано систему методів управління ризиками на аграрних підприємствах. Визначені заходи попередження ризиків, серед яких важливим та ефективним засобом протидії та уникнення є використання страхування земель сільськогосподарського призначення.

Ключові слова: аграрна сфера, ризики, стратегічне управління, страхування, земельні ресурси.

Hryb Yevgeny

Sumy National Agrarian University

RISK MANAGEMENT MECHANISM IN THE FUNCTIONING OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

The article considers aspects of the effectiveness of risk management in the process of performing production activities by agrarian enterprises. The special characteristics of the agricultural sector, which contribute to the emergence of risks, have been determined. A description of the types of risks that are specific to agricultural enterprises in Ukraine is provided. It is highlighted that the underestimation of the impact of risks when forming an enterprise's strategy and making management decisions not only inhibits its development, but also leads to stagnation in the economic system in general. An algorithm was built: the stages of the risk management process at the enterprise were identified, the system of risk management methods at agricultural enterprises was systematized. Risk prevention measures have been identified, among which the use of agricultural land insurance is an important and effective means of countermeasures and avoidance. For land resources, the risk is not sudden, but slow, arising from soil erosion processes. Depending on the main cause of occurrence (basic or natural feature), risks are divided into categories: natural, ecological, economic, commercial, financial. Environmental risks are risks associated with environmental pollution: with the consequences of technogenic impact of agricultural production on the environment. In general, the amount of risk is significantly affected by the type of soil, because improving their fertility leads to quite significant costs. When producing plant and animal products on soils of different quality, it is necessary to focus not only on profitability calculations when growing certain crops, but also on observing scientifically based crop rotations, which would allow to stop the degradation of land resources of agricultural enterprises. According to the results of the data on the condition of the soil of the economic entity, a decision is made on insurance compensation for the amount of real damage caused to land resources, which cannot exceed the level of damage, but must not be lower than the amount of damage. Otherwise, the process of reproduction of land resources will not fulfill its functional purpose.

Keywords: agrarian sphere, risks, strategic management, insurance, land resources.

Постановка проблеми. Створення ефективного механізму регулювання виробничих відносин є не лише однією з умов протистояння кризовим явищам у аграрній галузі економіки, а й ключовою передумовою успішної діяльності вітчизняних аграріїв у контексті господарської глобалізації та інтеграції України до світового економічного простору.

У широкому розумінні термін «механізм» визначається як конкретний комплекс елементів та їх взаємозв'язків, які піддаються регулюванню через використання певних керуючих засобів. Дефініція «механізм» об'єднує в собі різноманітні інструменти та методи в широкому розумінні.

Механізм, на нашу думку, можна розглядати як комплекс засобів впливу на процеси при досягненні визначених метою результатів або завдань, які повинні інтегруватися в єдину систему, утворюючи ієрархічну структуру та відповідати стратегії управління ризиками в аграрному секторі на регіональному і державному рівнях.

Особливу важливість набуває адаптація сільськогосподарського виробництва до виникнення ризиків, які в значній мірі пов'язані з присутністю природного, соціально-економічного, техніко-технологічного аспектів, які впливають на діяльність та розвиток агропромислового сектору.

Отже, важливість всебічного, об'єктивного і своєчасного обліку та науково обґрунтованого управління ризиками є наочною, оскільки результати господарської діяльності та її умови взаємозалежні від присутності стихійних факторів, якими, перш за все, є погодні умови та коливання кон'юнктури ринку. Різноманіття виявлення економічних ризиків в аграрній галузі вимагає ідентифікувати, оцінити та розробити ефективну концепцію управління ризиками для суб'єктів ведення аграрного бізнесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасний момент велике коло дослідників присвячують свої праці аспектам ризиків у бізнесі, зокрема в аграрній сфері. Серед них є відомі вчені, такі як:

Свтушенко Г. В. [1], який розглядав особливості управління ризиками в аграрному секторі економіки; Гришова І. Ю. [2; 3], яка стверджувала, що конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств є основним чинником сталого розвитку аграрної сфери; Галицький О. М. [4], який займався розробкою організаційно-економічного механізму державного регулювання аграрного виробництва в Україні; Лівінський А. І., Гнатєва Т. М. [5] – науковці, чії праці присвячені удосконаленню механізму забезпечення захисту економічних інтересів аграрного виробництва; Литвинов А. І. [7], який займався питаннями управління ризиками та страхування в системі розвитку сільськогосподарського підприємства та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас, сучасні умови господарювання вимагають подальшого дослідження удосконалення інструментів управління ризиками, зокрема в сільському господарстві України.

Формування цілей статті: розглянути ризикові чинники в аграрній сфері та розробити складові механізму управління ризиками при функціонуванні аграрних підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Актуальним є необхідність вдосконалити сучасний підхід до управління ризиками на аграрних підприємствах. Керування економічними системами в умовах невизначеності та ризику входить до складової структури економічного механізму. Загальний метод управління системою в таких умовах здійснюється через:

- виявлення передбачуваних наслідків сільськогосподарської діяльності при ризикових ситуаціях;
- розробку заходів, що спрямовані не допускати, запобігати або зменшувати обсяг збитку від наявності ризикових чинників і ризикових обставин;
- досягнення певного стану господарювання, який був би здатний генерувати отримання прибутку [6].

Невизначеності, які не залежать від рішень людини, можуть збільшувати або зменшувати ймовірність виникнення ризику. Їх характер визначається погодними та кліматичними умовами, соціально-демографічною картиною в регіоні, соціально-політичними факторами і іншими впливами. У контексті економічного ризику важливо враховувати можливість збитків, які можуть виникнути внаслідок випадкових обставин та суб'єктивних рішень і дій. У той самий час, ризик є необхідною складовою любого виробництва, включаючи і аграрний сектор.

Ризики впливають як деструктивно, так і конструктивно на об'єкт і суб'єкт господарювання. Вплив ризиків може спонукати суб'єкт управління приймати надмірно обережну стратегію уникнення ризиків, що гальмує розвиток об'єкта управління. Проте, невизначеність оточення та прийняття ризику становлять додатковий ресурс для розвитку аграрного виробництва і спонукують управлінську систему до рішень, спрямованих на великий, але обґрунтований ризик, що призводить до зростання ефективності виробництва. Управління ризиками орієнтоване на активне сприйняття наслідків тих ризиків, які не можуть бути повністю усунені. Для цього проводиться планування для уникнення ризикованих або непередбачуваних ситуацій, а також розробка плану відновлення діяльності з мінімізацією можливих втрат у разі їх виникнення [3].

Керівна діяльність в аграрному секторі в умовах сьогодення включає вирішення складних завдань, таких як: аналіз ринку, оперативна реакція на зміни в попиті, підвищення конкурентоздатності підприємства, забезпечення стабільності аграрного виробництва та ефективної реалізації сільськогосподарської продукції в короткі терміни, а також розробка власної мережі збуту. У цьому контексті, для ефективного управління ризиками, ми вважаємо за необхідне уточнити етапи управління ризиками у діяльності суб'єктів господарювання корпоративного сектору аграрної економіки. Звичайну схему етапів управління ризиками на сільгоспідприємствах слід розширити двома значущими аспектами:

1. Встановленням функцій органу, відповідального за управління ризиками. На цьому етапі проводиться пошук і відбір осіб, які будуть відповідальні за управління ризиками. На аграрних підприємствах це може бути особа з економічної служби, керівник виробництва. Ми вважаємо, що найбільший позитивний ефект може бути досягнутий за допомогою поєданого підходу до набору фахівців у галузі управління ризиками.

2. Перед розробкою програми управління ризиками необхідно провести оцінку тих цілей, які мають бути досягнуті у кінцевому результаті. Основні цілі управління ризиками можна сформулювати наступним чином: скорочення наслідків внаслідок виявлених ризиків; максимізація використання аграрного потенціалу для ліквідації кореневої причини ризику; усунення втрат на кожному етапі технологічного процесу в аграрному виробництві [1].

Вивчивши публікації різних економістів, пропонуємо виокремити наступні етапи у процесі здійснення управління ризиками (табл. 1).

На нашу думку, організаційно-економічний механізм управління ризиками – це комплекс заходів, інструментів та ресурсів, що включає в себе відповідні структури та регулятори, методи управління, через які і здійснюється регіональна аграрна політика.

Ми пропонуємо для розгляду та впровадження алгоритм механізму управління ризиками в системі дії аграрного підприємства (рис. 1).

Напрямок еволюції цього механізму полягає у врахуванні необхідності постійного моніторингу та адекватної корекції цілей та засобів, форм організації, інструментів й методів, а також інституційно-інформаційного забезпечення. Механізм складається з чотирьох основних блоків: планування, регулювання виробництва, матеріального стимулювання праці працівників, облік, аналіз і контроль за виробничою діяльністю сільськогосподарського підприємства [5].

Ефективність організаційно-економічного механізму знаходиться в прямиї залежності від систематичного аналізу впливу факторів внутрішнього та зовнішнього характеру, що дозволяє здійснити оптимізацію процесу побудови внутрішньогосподарських механізмів, підлаштованих під специфічні умови їх застосування. Зростання внеску науки в вирішення питань природно-техногенної та екологічної безпеки є значущим організаційним механізмом впровадження якісного управління в сферу діяльності аграрних підприємств [4].

На сучасному етапі в Україні ще не вдалося повністю розробити та впровадити ефективну систему

Таблиця 1

Етапи управління ризиками

№	Назва етапу	Зміст етапу
1	Діагностика об'єкту управління	На цьому етапі проводиться збір інформації про структуру та характеристики об'єкта, визначаються стратегічні та тактичні цілі господарюючого суб'єкта, аналізується стан та перспективи розвитку зовнішнього середовища. Встановлення потенційних факторів та чинників ризиків включає збір та аналіз даних у всіх сферах діяльності підприємства, оцінюється ймовірність виникнення ризикових подій, визначається зона підвищеного ризику та ступінь його впливу.
2	Оцінювання ризиків	Проводиться аналіз характеристик діяльності, виявлення внутрішніх та зовнішніх ризиків, визначення специфіки виявлених ризиків, дослідження ймовірності виникнення та розміру економічних втрат, встановлення ступеня взаємозв'язку між ризиками, їх зміни в часі, аналіз факторів, що впливають на ризики.
3	Обґрунтування вибору методів управління ризиками в діяльності підприємства	Проводиться аналіз можливих методів: уникнення, зменшення, передачі та прийняття ризиків. Виробляється програма управління ризиками.
4	Реалізація прийнятої програми ризик-менеджменту	Затвердження та впровадження управлінських рішень
5	Аналіз отриманих результатів і вдосконалення механізму управління ризиками	Комплексний аналіз отриманих результатів та постійний контроль за ефективністю проведених заходів

Джерело: систематизовано автором на основі [1; 2]

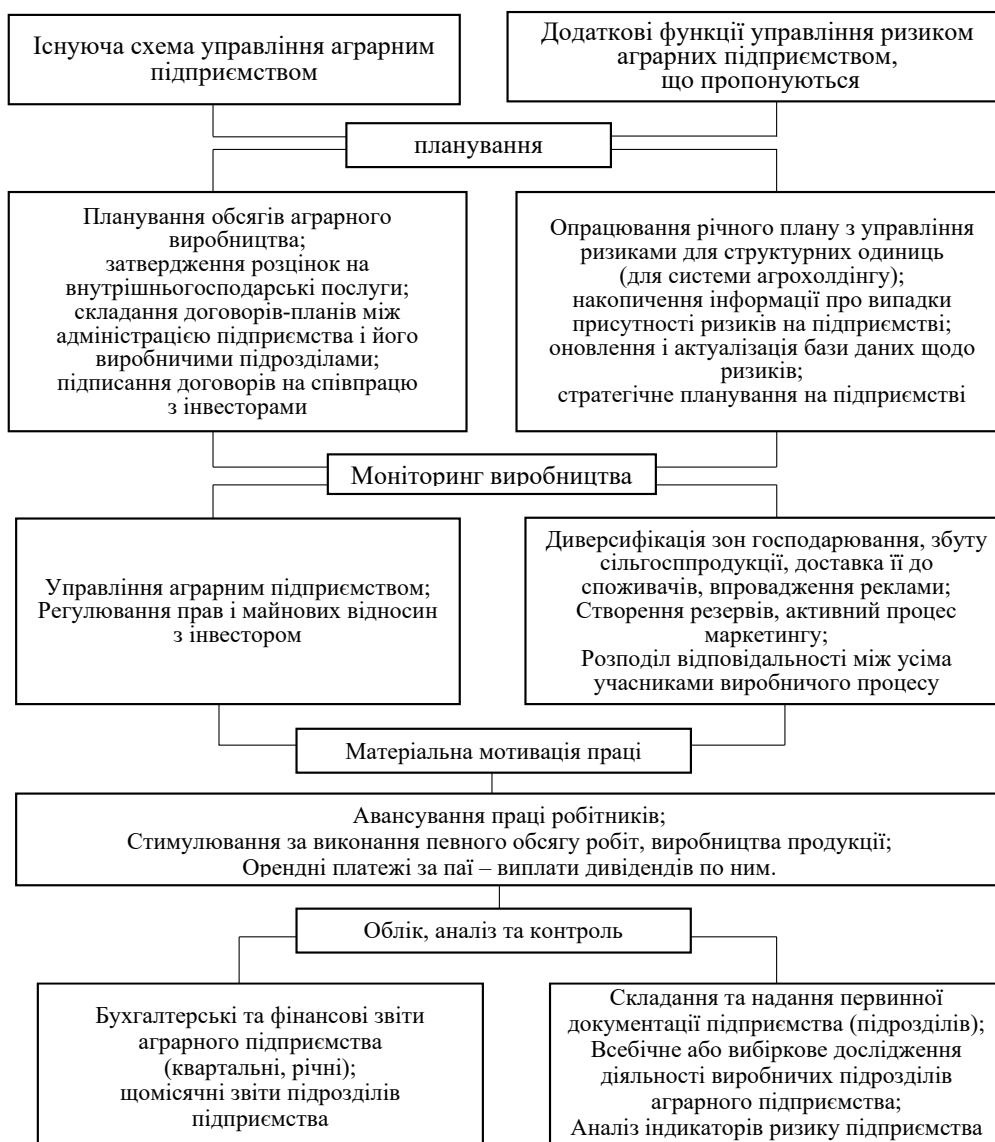

Рис. 1. Алгоритм механізму управління ризиками в процесі функціонування аграрного підприємства

Джерело: складено автором

страхування екологічних ризиків в аграрному секторі, аналогічну тим, що існують у розвинених країнах світу. Однак в законодавстві України є ряд норм, які визначають окремі аспекти екологічного страхування, зокрема, у статті 49 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища». Оптимальним шляхом впровадження екологічного страхування в Україні є внесення необхідних змін до законодавства, зокрема до Закону України «Про страхування».

Проте, при визначенні ризиків для сільськогосподарських підприємств, пов'язаних з виробництвом рослинництва та тваринництва на ґрунтах різної якості, важливо не лише акцентуватися на розрахунках прибутковості вирощування конкретних культур, але й зосередитися на дотриманні науково-обґрунтованих сізовмін, що допоможе у зупиненні деградації земельних ресурсів аграрних підприємств. У контексті ринкових трансформацій формування інституту страхування земель сільськогосподарського призначення має відбуватися з дотриманням конкретної принципової послідовності (рис. 2).

На основі запропонованої системи страхування будуються наступні компоненти: база даних, що містить інформацію про кількість укладених договорів та обсяги страхових сум; база даних, що включає інформацію про типи ризиків, частоту страхових випадків та заявлені виплати за страховими випадками; база даних, що охоплює обсяги та структуру інвестицій у земельні ділянки; інформаційна база, а також відповідні нормативи землі охоронного, податкового та страхового характеру.

Згідно цих даних приймається рішення щодо виплати страхової компенсації у розмірі реальних збитків, заподіяних земельним ресурсам. Ця компенсація не може перевищувати величину завданих збитків, але також не повинна бути меншою за розмір завданих збитків. В іншому випадку процес відшкодування не виконає своє функціональне призначення. Отже, підприємство повинно систематично вживати заходів для управління ризиками в своїй діяльності.

Наше дослідження виявило, що однією з ключових складових плану робіт з управління ризиками є збір та реєстрація подій, що містять ризики. В відповідних розділах щорічно створюється база даних інцидентів, яка піддавалася перегляду та затвердженню керівництвом підприємства. Матеріали для цього готує комісія з ризик-менеджменту.

Крім того, на нашу думку, в питаннях управління ризиками повинні розвиватися інноваційні підходи, які мають відрізнитися від традиційних (стандартних). Забезпечення економічної стабільності агропромислового сектору на високому рівні повинно враховувати баланс між еволюційним та революційним розвитком (рис. 3).

Спільність цих концепцій полягає в їхній орієнтації на забезпечення стійкості та управління невизначеністю в економічному середовищі. Вони обидві враховують потенційні загрози та визначають заходи для зниження можливих втрат. При цьому економічна безпека визначає загальний стан стійкості системи, тоді як управління ризиками акцентує на конкретних стратегіях та інструментах для обмеження ризиків [2].

Висновки. Сільське господарство, так само як і інші сфери економіки, має свої властивості, які призводять до особливостей у виявленні ризиків. Проведення діяльності, враховуючи ризик та ефективно його управління, є ефективним методом підвищення потенціалу аграрного виробництва. Отже, ефективно управління ризиками визнається однією з ключових пріоритетних задач. Оптимізація управління ризиками та система результатів дослідження їх джерел допоможе підвищити ефективність процесів ідентифікації, аналізу, оцінки та усунення ризиків в галузі агропромислового комплексу України. Саме тому науково обґрунтоване управління ризиками визначається як ключове завдання при управлінні функціонуванням аграрного сектору в умовах нестійкості та змін вітчизняної економіки. Можливі напрямки наших подальших досліджень в галузі управління ризиками в аграрному секторі включатимуть:

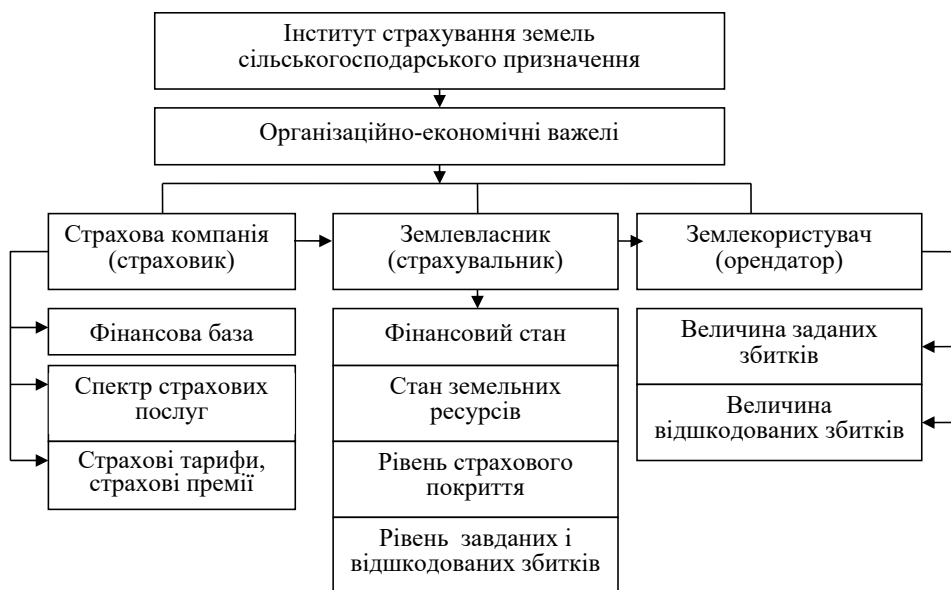

Рис. 2. Блок-схема формування бази страхування сільськогосподарських земель

Джерело: складено автором

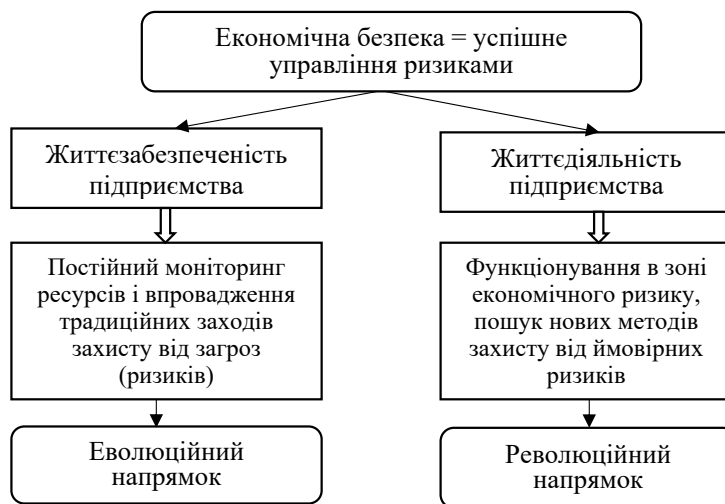

Рис. 3. Спільність концепцій економічної безпеки та управління ризиками

Джерело: складено автором

– аналіз впливу правового регулювання та державних програм на управління ризиками в сільському господарстві, зокрема у контексті підтримки та стимулювання відновлення після ризикових подій;
– вивчення ефективності різних стратегій управління ризиками, таких як страхування, фінансові

інструменти та деривативи, з метою розробки оптимальних підходів для аграрних підприємств.

Ці напрямки досліджень можуть сприяти подальшому вдосконаленню стратегій управління ризиками в аграрній сфері та сприяти сталому розвитку сільського господарства України.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Євтушенко Г. В. Особливості управління ризиками в аграрному секторі економіки. URL: <http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2016/17-2016/12.pdf>
2. Gryshova I., Kopylenko O., Diachenko O. Leading institutional mechanism of the state regulation and the shadow economy. In: Strielkowski, W. (ed.). Proceedings of the 2nd International Conference on Social, Economic and Academic Leadership (ICSEAL 2018), Advances in Social Science, Education and Humanities Research, vol. 217, pp. 60–68. DOI: <https://doi.org/10.2991/icseal-18.2018.10>
3. Gryshova I. Yu., Mityay O. V., Gnatyeva T. M. Competitiveness of agriculture enterprises as the main factor of sustainable development of agricultural sphere. *Український журнал прикладної економіки*. 2016. Том 1. № 2. С. 25–35.
4. Галицький О. М., Лівинський А. І., Дяченко О. П. Організаційно-економічний механізм державного регулювання аграрного виробництва в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 3. С. 93–98.
5. Гнатєва Т. М., Давидюк О. О. Механізм забезпечення компліментарності захисту економічних інтересів аграрного виробництва. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2017. № 5. С. 80–89.
6. Литвинов А. І. Управління ризиками та страхування в системі відтворення і сталого розвитку сільськогосподарського підприємства. *Фінансовий простір*. 2015. № 4 (20). С. 159–164.

REFERENCES

1. Yevtushenko H. V. (2016). Osoblyvosti upravlinnia ryzykamy v ahrarnomu sektori ekonomiky [Peculiarities of risk management in the agricultural sector of the economy] / Available at: <http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2016/17-2016/12.pdf> [in Ukrainian]
2. Gryshova I., Kopylenko O., Diachenko O. (2018). Leading institutional mechanism of the state regulation and the shadow economy. In: Strielkowski, W. (ed.). Proceedings of the 2nd International Conference on Social, Economic and Academic Leadership (ICSEAL 2018), Advances in Social Science, Education and Humanities Research, vol. 217, 60–68. DOI: <https://doi.org/10.2991/icseal-18.2018.10>
3. Gryshova I. Yu., Mityay O. V., Gnatyeva T. M. (2016). Competitiveness of agriculture enterprises as the main factor of sustainable development of agricultural sphere. *Ukrainskyi zhurnal prykladnoi ekonomiky*, 1, 25–35. [in Ukrainian]
4. Halytskyi O. M., Livinskyi A. I., Diachenko O. P. (2019) Orhanizatsiino-ekonomichnyi mekhanizm derzhavnoho rehuliuвання ahrarnoho vyrobnytstva v Ukraini [Organizational and economic mechanism of state regulation of agricultural production in Ukraine]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, 3, 93–98. [in Ukrainian]
5. Hnatieva T. M., Davydiuk O. O. (2017). Mekhanizm zabezpechennia komplimentarnosti zakhystu ekonomichnykh interesiv ahrarnoho vyrobnytstva [The mechanism for ensuring the complementarity of the protection of the economic interests of agricultural production]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 5, 80–89. [in Ukrainian]
6. Lytvynov A. I. (2015). Upravlinnia ryzykamy ta strakhuvannya v systemi vidtvorennia i staloho rozvytku silskohospodarskoho pidpriemstva [Risk management and insurance in the system of reproduction and sustainable development of an agricultural enterprise]. *Finansovyi prostir*, 4 (20), 159–164. [in Ukrainian]